

De Hollandse School
van het totaalvoetbal

De Hollandse School van het totaalvoetbal

Historie en analyse – een literatuurstudie

Rob Siekmann

20/10
Uitgevers

© 20/10 Uitgevers, Rotterdam 2021

Kunstwerk omslag: © Willi Baumeister, *Fußball* (WVZ 0229), 1926 c/o Pictoright Amsterdam 2021, door bemiddeling van Kunstmuseum Stuttgart, Archiv Baumeister

Foto deel I: ANP

Foto Johan Crujff: Hollandse Hoogte/Clemens Rikken

Foto Louis van Gaal: ANP/Robin van Lonkhuijsen

Foto Pep Guardiola: EPA/Juanjo Martin

Foto Jürgen Klopp: Alexander Migl (CC BY-SA 4.0)

Foto Arrigo Sacchi: Imago Sportfotodienst GmbH

Vormgeving en personenregister: Roel Siebrand | Van 5 tot 9, Amsterdam

Bureauredactie: Altink Redactie & Correctie, Middelharnis

Druk: Veldhuis Media, Raalte

20/10 Uitgevers ontwikkelt professionele en educatieve informatieproducten voor professionals en studenten in de gezondheidszorg en de sector sport, bewegen en gezondheid.

info@2010uitgevers.nl | www.2010uitgevers.nl

20/10 Uitgevers is een multimedia-uitgeverij. Veel uitgaven zijn online verrijkt met beeld, geluid of aanvullende gegevens. Meer informatie: www.2010uitgevers.nl/uitgaven.

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaardt auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) van deze uitgave ten behoeve van commerciële doeleinden dient men zich te wenden tot de uitgever.

ISBN 978 94 90951 69 6

NUR 480

'Nederland gidsland, ook op voetbalgebied'
- Rob Wolf en Hans de Beukelaer
(*Bayern für Holländer.*
Nederland en de Duitse kampioen,
2006, blz. 35)

Voorwoord*

Mijn carrière heb ik aan Johan Crujff te danken. Ik had vertrouwen nodig. Als keeper, maar zeker ook als de gevoelsmens die ik ben. Ik moet niet te veel nadenken, dan gaat het mis. Johan Crujff gaf me dat goede gevoel. Ik was zijn keeper, terwijl ik nog nooit echt de eerste doelman van Ajax was geweest voordat hij in 1985 bij de club terugkeerde. Ik had alleen enkele wedstrijden gespeeld als tweede of zelfs derde doelman. Dat voelde onbevangen aan, want het was tijdelijk. Maar nu was ik opeens de keeper van Ajax 1. Dat bracht mentale druk met zich mee.

Crujff zegt over het waarom in zijn autobiografie het volgende: 'Ik besloot vanaf het begin bij Ajax weer vanuit de basisprincipes van het totaalvoetbal te gaan spelen. Zo werd doelman Stanley Menzo een nadrukkelijk meevoetballende keeper, die ook ver vóór zijn doel actief moest zijn. Door Menzo als keeper bij balbezit op ten minste de zestienmeterlijn te laten staan, werd de rest van het elftal gedwongen om ver van het doel af te voetballen. Bovendien gaf ik met de keuze voor Menzo aan hoe ik over de samenstelling van een elftal dacht. Daarbij zocht ik niet altijd naar de elf beste voetballers, maar naar een groep spelers die het best bij elkaar pasten. Dus koos ik voor verdedigers die primair het best bij Stanley pasten.'

Voor mij voelde het bespelen van zo veel ruimte vóór mij allesbehalve als nieuw. Op straat kende ik als 'vliegende keep' de grenzen van het strafschopgebied al niet. Daarnaast had ik op het veld mijn snelheid altijd als wapen durven te gebruiken. Als het moest, dook ik halverwege de eigen helft op om een counter in de kiem te smoren. Op die manier had ik ook bij het olympisch elftal aan het begin van de jaren tachtig gekeept. De Duitse bondscoach Erich Ribbeck concludeerde toen al na een interland tussen de olympische elftallen van Nederland en West-Duitsland dat mijn wijze van keepen bij de nieuwe manier van voetballen paste.

Stanley Menzo

* Bron: Mike van Damme, *Menzo. Het gevecht onder de lat* (2021).

Ten geleide

‘De Nederlandse schilderkunst kwam in de zeventiende eeuw tot grote bloei. Het begrip “Hollandse school”** werd voor het eerst gebruikt om de stijl van de Nederlandse schilders uit deze periode te omschrijven. De dominante richting ervan neigde onder invloed van het calvinisme gaandeweg naar een nieuw soort realisme. Deze manier van schilderen zou dan ook uiteindelijk als typisch “Hollands” worden bestempeld. De belangrijkste Hollandse meesters uit de zogeheten Gouden Eeuw zijn Rembrandt van Rijn, Frans Hals en Johannes Vermeer.’

– Vrij naar Wikipedia

In 1980 schreef ik aan het slot van mijn boek *Moderne voetbaltheorie* het volgende: ‘Het ideaal is pas bereikt met totaalvoetbal: verdedigers vallen mee aan (balbezit), aanvallers verdedigen mee (balverlies). Er zit constant beweging (rotatie) in de ploeg. Rugnummers dienen nog slechts ter identificatie van de spelers: posities in het veld hebben plaats gemaakt voor functies in het spel. In zijn befaamde boek *Soccer Revolution* (1955) heeft dr. Willy Meisl zulk voetbal al voorspeld en die stijl “The Whirl” (= maalstroom) genoemd. Crujff c.s. (Ajax en Oranje) brachten het in de eerste helft van de zeventiger jaren tenslotte in de praktijk. Het voetbal van de toekomst is dus al eens eerder gespeeld’ (blz. 128-129).

We zijn nu vier decennia verder in de tijd.

Het totaalvoetbal is in historisch perspectief de belangrijkste Nederlandse bijdrage gebleken aan de ontwikkeling van het internationale topvoetbal op het gebied van speelstijl, tactiek en spelsystemen. De titel van David Winners boek over het totaalvoetbal – *Briljant Oranje. Het genie van het Nederlandse voetbal* (2001, 2006) – moge het karakter van die bijdrage illustreren. In de Nederlandstalige voetballiteratuur is echter geen boek, geen monografie voorhanden over het fenomeen dat bekend is geworden onder de namen ‘Hollandse School’ en ‘totaalvoetbal’. Onder een monografie wordt verstaan: een verhandeling over een enkel onderdeel van een wetenschap (doorredenerend zou die wetenschap hier dan de sportwetenschap zijn, in het bijzonder, als onderdeel daarvan, de voet-

** In Van Dale wordt de schilderstroming geschreven als ‘Hollandse school’. In dit boek wordt de gelijknamige voetbalfilosofie met twee beginkapitalen geschreven: ‘Hollandse School’.

balwetenschap). Het doel van de onderhavige studie is om in deze leemte in de voetballiteratuur te voorzien. Aan de orde zullen komen:

- de herkomst en betekenis van beide, verwante begrippen;
- waarom het totaalvoetbal werd ‘uitgevonden’ en door wie;
- hoe het totaalvoetbal verder werd ontwikkeld;
- de filosofie die eraan ten grondslag ligt;
- de specifieke kenmerken en onderdelen van het totaalvoetbal;
- het profiel van de ideaaltypische totaalvoetballer;
- een sterkte-zwakteanalyse van het totaalvoetbal.

De crisis die het totaalvoetbal in ons land in zijn praktische uitvoering heeft doorgemaakt, zal eveneens worden behandeld. Van die problematiek getuigen vooral twee publicaties: *Weg met de Hollandse School (of niet)* (2016) van Jan-Cees Butter en *De val van Oranje en hoe we weer kunnen herrijzen* (2018) van Pieter Zwart. Een belangrijk aspect van de onderhavige studie is de relevantie van de nationale identiteit voor de voetbalstijl. Die identiteit vormt het bredere, maatschappelijke kader *off the field* voor het voetbal *on the field*, de zuiver voetbaltechnische aspecten van het totaalvoetbal. Behalve Winner hebben ook met name Vergouw (*De laatste minuut. De 7 mythen van het Duitse voetbal*, 2006) en Schots (*Waarom Nederland nooit een finale van Duitsland zal winnen*, 2004) zich daarmee beziggehouden, maar dan vooral in verband met de rivaliteit tussen Nederland en Duitsland. Vanwege de culturele inbedding van het totaalvoetbal is gekozen voor *De Hollandse School van het totaalvoetbal* als boektitel (vergelijk ook: de Hollandse school in de schilderkunst) en niet – omgekeerd – voor *Het totaalvoetbal van de Hollandse School*; de laatstgenoemde benaming richt de invalshoek op de voetbaltechnische aspecten.

NB In het geval dat citaten redactioneel zijn bewerkt door de auteur, zijn deze niet tussen aanhalingstekens geplaatst.

Inhoud

Deel I **Algemene aspecten**

1	‘Totaalvoetbal’ en ‘Hollandse School’: betekenis, oorsprong en terminologie	15
2	De Hollandse School van het totaalvoetbal in cultureel en maatschappelijk perspectief	79
3	Filosofie, systeemtheorie en totaalvoetbal	101
4	De historische invloed van Reynolds en Buckingham	113
5	De invloed van de Hollandse School van het totaalvoetbal op het buitenland; nationale voetbalstijlen en -culturen	117
6	Nederlandse voetbaltrainers als exportproduct van de Hollandse School	149
7	Spelprincipes van de Hollandse School volgens Pieter Zwart	163
8	Bijzondere tactieken	215

Deel II **Voetbalvisies**

9	De voetbalvisie van Johan Crujff: dominantie en georganiseerde chaos	235
10	De twaalf onderscheidende kenmerken van de Hollandse School volgens Gyuri Vergouw	255
11	De voetbalvisie van Rinus Michels: totaalvoetbal en ‘jagen’	263
12	De voetbalvisie van Valeri Lobanovski: ‘robotvoetbal’	281
13	De voetbalvisie van Arrigo Sacchi: offensief catenaccio en zonepressing	287
14	De voetbalvisie van Louis van Gaal: circulatievoetbal, doordekken en provocerende pressing	301
15	De voetbalvisie van Pep Guardiola (FC Barcelona): complete pressing en tikitakavoetbal	315
16	De voetbalvisie van Pep Guardiola (FC Bayern München): het probleem van overpressing	337
17	De voetbalvisie van Jürgen Klopp: gegenpressing en Vollgasfussball	355
18	Een vergelijking van de voetbalvisies van Crujff, Michels, Lobanovski, Sacchi, Van Gaal, Guardiola en Klopp	359

Deel III **Praktijk**

19	Het profiel van de ideaaltypische totaalvoetballer	369
20	'Voetbal is oorlog': overtredingen en totaalvoetbal	383
21	These en antithese: totaalvoetbal en de dialectiek van de spelsystemen	393
22	De identiteitscrisis: neergang en wederopstanding van het Nederlandse totaalvoetbal	409
23	Samenvatting en conclusies	435
	Over de auteur	459
	Personenregister	460

Deel I

Algemene aspecten

1 'Totaalvoetbal' en 'Hollandse School': betekenis, oorsprong en terminologie

Wat is totaalvoetbal? 'Definities' van totaalvoetbal

In de literatuur wordt de betekenis van 'totaalvoetbal' als volgt omschreven:

- Tussen 1969 en 1978 vergaart een nieuwe voetbalcultuur grote faam in de wereld. Het Nederlandse totaalvoetbal is geboren. Het komt tot stand uit de zoektocht van Rinus Michels naar manieren om versterkte defensies open te breken. Hij coachte het Ajax van Johan Cruyff tussen 1965 en 1971, evenals Oranje op het WK van 1974. De basisprincipes van deze filosofie zien er als volgt uit (Raf Willems m.m.v. Hans Janssen, *Terug naar 1988 met Hans van Breukelen en Jan Wouters. De geschiedenis van het EK 1960-2008*, 2008, blz. 127):
 - esthetisch verzorgde opbouw op de helft van de tegenstander;
 - balbezit via het systeem van het zogeheten circulatievoetbal;
 - vleugelspel met drie spitsen;
 - inschuivende libero en meevoetballende keeper;
 - meedogenloze en jagende centrale middenvelders die zo hoog mogelijk pressie zetten bij balverlies;
 - mondige, intelligente en elkaar corrigerende spelers;
 - winnen met kunstzinnigheid, die tegelijk aan het assertieve grenst.
- Aan bovenstaande punten voegt Willems in een eerdere publicatie het volgende toe: met opbouwende en aanvallende acties waarmee de tegenstander voor schut gezet kon worden. Opbouw in traag tempo was uit den boze. Oranje en Ajax kozen meteen voor de diepte. Met veel positiewissels in en tussen de linies. Iedereen mocht opbouwen en aanvallen, op voorwaarde dat alle spelers zich ook verantwoordelijk voelden voor hun defensieve taken. Dit stelde zeer hoge eisen aan de spelers. Het hoofddoel van het aanvallende pressievoetbal was het jagen op de bal. Dat betekende dat op eigen helft ruimte weggegeven werd en het totaalvoetbal ook kwetsbaar werd. Om dat op te vangen opteerde Michels voor een defensief viermans- en een offensief zesmansblok. Het zestal mocht zich inschakelen bij de aanvalsofbouw, maar ten minste vier spelers moesten altijd achter de bal blijven. Iedere verdediger moest dus ook kunnen opbouwen en aanvallen; bij balverlies moesten alle tien veldspelers razendsnel en 'teamefficiënt' omschakelen. De Engelse journalist David Winner benoemde dit als de theorie van de flexibele ruimte: de

bewegingen van een elftal kunnen het ‘speelveld’, de speelruimte, vergroten of verkleinen. Nederlanders zijn hierin historische meesters, ook en vooral buiten het voetbalveld. Winner schilderde het levendig af in zijn boek *Brilliant Orange; The neurotic genius of Dutch football*. (Raf Willems, *Kan voetbal de wereld redden? Pleidooi voor ambiance & solidariteit*, 2004, blz. 285)

- De hoofdstroming binnen het moderne voetbal is totaalvoetbal, waarbij de aandacht wordt gericht op volledig aanvallen en volledig verdedigen. Totaalvoetbal is ideaal modern voetbal. De kern hiervan is dat het aantal aanvallers en verdedigers voortdurend zo hoog mogelijk wordt opgevoerd. Bij deze manier van voetballen draait het erom steeds meer aanvallers en verdedigers op de been te brengen dan de tegenpartij tot haar beschikking heeft. In het ideale geval worden alle spelers, behalve de keeper, zowel bij de aanval als de verdediging betrokken. Om dit te bereiken moet het elftal de afstand tussen aanvallers en verdedigers zo klein mogelijk houden en druk uitoefenen op de tegenstander, waarbij het team als één lichaam beweegt. (Donghyun Lee en Whaseong Kim, *CEO Hiddink. Winnende strategieën voor voetbal én management*, 2003, blz. 18, 37)
- Dit elftal (Oranje, WK 1974) bracht het zogenoemde totaalvoetbal in beeld. Een speelwijze die overigens eerder al door Ajax werd gedemonstreerd. Het kwam er in feite op neer dat de verdedigers ook aanvielen en dat de aanvallers ook verdedigden, als het nodig was. Het parool was in feite: verdedigen als het moet, maar aanvallen als het kan. Er kwam nog iets anders in beeld: het zogenoemde circulatievoetbal. Daarbij speelden de verdedigers en middenvelders elkaar de bal herhaaldelijk toe. (Ir. A. van Emmenes, *Neerlands voetbalglorie*, 1980, blz. 319-320)
- Rinus Michels ontwikkelde dit spelsysteem in eendrachtige samenwerking met Johan Crujff. Op het WK van 1974 reageerde de voetbalwereld verbijsterd op deze nieuwe vorm van voetbal en had er aanvankelijk geen passend antwoord op. Zowel de aanval als de verdediging doet in dit systeem continu mee. Het is te vergelijken met circulatievoetbal, maar dan tot in het extreme doorgevoerd. (Gertom de Beer, Tim de Beer en Maarten Douma, *Kom zélf eens in de bal! Trainerstaal, commentatorentaal en kennerstaal*, 2000, blz. 48)

Circulatievoetbal is een onderdeel van het totaalvoetbal en niet zozeer een zelfstandige speelstijl.

Het extreem rondspelen van de bal is eerder een ultieme vorm van circulatievoetbal dan dat het karakteristiek zou zijn voor totaalvoetbal.

- Nederland heeft naam gemaakt als La Naranja Mecánica (*naranja* = sinaasappel), de ‘Oranje Machine’ die met opkomende verdedigers en middenvelders en terugzakkende aanvallers totaalvoetbal speelt. (Mik Schots, *Rep. Een roerig (voetbal)leven*, 2010, blz. 111)

La Naranja Mecánica is de Spaanse titel van Stanley Kubricks film *A Clockwork Orange* uit 1971 (gebaseerd op de gelijknamige roman uit 1962). Volgens Van Os heetten de Los Angeles Aztecs, waar Michels als trainer en Crujff als

speler samen actief waren, al snel ‘a clockwork orange’, naar de film van Stanley Kubrick uit 1971. (Pieter van Os met Friso van der Oord, *Johan Crujff. De Amerikaanse jaren*, 2007, blz. 224)

- Totaalvoetbal is een tactiek waarbij sprake is van een aanvallend ingesteld team en waarbij alle spelers kunnen aanvallen en verdedigen. (Gyuri Vergouw, *Bondscoach! Coaching handboek voor 16 miljoen Nederlanders*, 2014, blz. 49; Gyuri Vergouw, *Oranje wereldkampioen. Managementlessen om te winnen*, 2010, blz. 35)
- Totaalvoetbal is druk uitoefenen op de tegenpartij op diens eigen helft, met als doel de bal zo snel mogelijk te heroveren. (Maarten Meijer, *Dick Advocaat. Biografie*, 2013, blz. 136)
- Het team (Ajax Amsterdam) dat in de jaren zeventig de sport radicaal veranderde met het zogenoemde totaalvoetbal, een term die sloeg op het offensieve publieksvoetbal met snelle passes. (Torbjörn Vestberg, Predrag Petrović en Thomas Lerner, *Kopkracht. Voetbalintelligentie: het analytische brein van topvoetballers*, 2019, blz. 15)
- In 1974 bij het WK in Duitsland introduceerde Nederland het totaalvoetbal: het onderscheid tussen verdedigers, middenvelders en aanvallers is zo goed als opgeheven. Iedereen speelt op alle posities. Het ene moment valt het hele elftal aan, en direct daarna assisteert iedereen in de verdediging. De keeper, die natuurlijk nog wel een vaste plaats heeft, fungeert tegelijkertijd als een soort tweede vrije verdediger. Het is zijn taak om doorbrekende tegenstanders te stoppen door ver uit zijn doel te komen. Een elftal dat totaalvoetbal speelt, probeert meestal de tegenstander vast te zetten op de eigen helft. Die tegenstander krijgt niet de gelegenheid om de bal rustig uit te verdedigen, er wordt op de bal gejaagd, in de hoop dat iemand een fout maakt. In dit verband wordt het woord *forechecking* (een ijshockeyterm) gebruikt. Maar trainers zeggen ook wel pressie te willen spelen, waar we trouwens ‘pressie uitoefenen’ zouden verwachten. Soms wordt het ook ‘pressing spelen’, of er wordt een werkwoord van gemaakt: pressen. Een alternatief is weer doorpressen. (René Appel, *Voetbaltaal*, 1990, blz. 39, 40)
- Crujff: ‘Je hoort tegenwoordig nog wel eens spreken van “het totale voetbal” van Ajax. Waarmee men het “systeem” bedoelt dat we meestal spelen en waarbij iedereen zowel een aanvallende als een verdedigende taak heeft. Leuk voor Nederland en natuurlijk vooral voor Ajax is dat alle buitenlanders – met name de buitenlandse pers – ons als de pioniers op dit gebied zien. Dit “totale voetbal” schijnt toch iedereen te zien als een nieuw iets in het voetbal en de toch al behoorlijk eigenwijze Engelsen accepteren dat. Wie het Nederlandse voetbal van de twintigste eeuw analyseert, vooral in de periode waarin de grote successen werden geboekt, ziet dat in al die gouden jaren het gebruik van buitenspelers en de bezetting van het middenveld bepalend zijn geweest.’ (Rob Siekmann, *Crujffiaans. Uitspraken, gedachtegoed en voetbalvisie* [hierna: *Crujffiaans*, RS], 2020, blz. 298)
- In het televisieprogramma ‘Cruyff & Co’ legde hij in een van de afleveringen in korte bewoordingen uit wat totaalvoetbal in 1974 betekende. Elke positie

had een bepaalde taak. Alle spelers wisten wat die specifieke taak was. En zodra je op een andere positie terecht kwam, nam je die taak over. ‘Iedereen doet er geheimzinnig over’, zei hij. ‘Maar het is supersimpel.’ (Arthur van den Boogaard, *Het laatste seizoen. Het andere gezicht van Johan Cruyff*, 2019, blz. 345)

- ‘Cruyff stond, zoals altijd, voor spel dat ook toen nog “totaalvoetbal” werd genoemd. Inmiddels kun je de term nauwelijks meer horen, laat staan dat je hem opnieuw, voor de duizendste keer, probeert te omschrijven. Dus volgt hier de uitleg van een Canadees, voor wie het hele concept pas tot leven kwam in 1980, toen Cruyff bij hem in het team zat. Het heeft voor hem nog altijd een exotische klank, alsof het een wijsheid uit het Oosten betreft, wat het voor hem feitelijk natuurlijk ook is. Carmine Marcantonio, die met Cruyff altijd Spaans sprak, zegt nu: “Iedereen moest op elke positie kunnen spelen, of tenminste begrijpen wat andere spelers op andere posities aan het doen waren. Iedereen had zijn eigen, duidelijk omschreven rol, kon zowel aanvallen als verdedigen, het liefst op de helft van de tegenpartij.” (Pieter van Os met Friso van der Oord, *Johan Cruyff. De Amerikaanse jaren*, 2007, blz. 74-75)

Er vallen enkele (voetbaltechnische) punten op. De omschrijving die Cruyff geeft van totaalvoetbal, is dat iedere speler aanvallende en verdedigende taken dient uit te voeren. Dit is de gangbare begripsbepaling en zij komt overeen met die in Van Dale: ‘type voetbal waarbij achterspelers mee in de aanval gaan en voorhoedespelers mee verdedigen.’ Essentieel noemt Cruyff daarbij het gebruik van buitenspelers en de bezetting van het middenveld.

Opmerkelijk is dat Cruyff het hier heeft over het ‘totale’ voetbal in plaats van het gangbare ‘totaalvoetbal’. Elders spreekt hij wel van ‘totaalvoetbal’: ‘Dat is eigenlijk altijd de essentie van totaalvoetbal geweest, je doet altijd wat je ziet. En nooit wat je niet ziet. Met andere woorden, je moet altijd het overzicht hebben en de bal kunnen zien. [...] Totaalvoetbal heeft in ieder geval alles te maken met de afstanden op het veld en tussen de linies.’ (Johan Cruyff, *Mijn verhaal: de autobiografie*, 2016, blz. 49)

Cruyff heeft het over de ‘Nederlandse’ in plaats van, zoals gebruikelijk, de ‘Hollandse’ School. (*Cruyffiaans*, blz. 116) We zullen hierna zien dat Vergouw ervoor gepleit heeft om van Nederlandse School te spreken in plaats van Hollandse School.

Voetbalwoordenboeken

In de Nederlandse voetbalwoordenboeken wordt totaalvoetbal als volgt omschreven:

- Voetbalstijl waarbij de hele ploeg steeds is ingeschakeld: opkomende backs, zwervende en hangende spitsen enz. Switchen, overnemen, mee- en terugverdedigen. Iedereen duikt overal op, aan geen plaats gebonden. Voetbal van het roemruchte Ajax en Oranje 1974. (Rob Siekmann, *Voetbalwoordenboek*, 1978, blz. 109)
- Volgens de beginselen van het totaalvoetbal moet het hele team gaan meeverdedigen zodra balverlies is geleden, en vallen verdedigers mee aan wanneer de

eigen ploeg in balbezit is. De term is ontstaan in het begin van de jaren zeventig en werd gebezigd voor het spel van het Nederlands elftal op het WK van 1974 en dat van Ajax. (Jaap van der Wijk, *Voetbalwoordenboek*, 1997, blz. 81)

‘Het hele team’: dus ook de doelverdediger, maar die deed altijd al mee aan het verdedigen, vooral wanneer hij voetbalde als ‘vliegende keep’. Zijn hier niet alleen de veldspelers bedoeld? De ‘meevoetballende’ keeper is een kenmerk van het totaalvoetbal, hij verdedigt mee en is actief betrokken bij de spelopbouw.

- Totaalvoetbal is een tactiek waarbij alle spelers van een ploeg in feite meedoen met elke voetbalactie. Iedereen is voortdurend in beweging om vrij te lopen, (mee) te verdedigen, (mee) aan te vallen, enzovoort. De tegenstander weet vaak niet wat er gebeurt, omdat iedereen van de andere ploeg ongrijpbaar lijkt. (Wim Daniëls, *Spelen die bal! Voetbal van A tot Z*, 2000, blz. 136)

‘Alle spelers’: dus ook de ‘meevoetballende’ keeper? Dat lijkt hier niet bedoeld te zijn. Lees dan dus: ‘alle veldspelers’. In de geest moet een keeper wel altijd meevoetballen, geconcentreerd blijven op elke spelsituatie waar ook in het veld. Maar dat is niet typisch voor alleen het totaalvoetbal, hoewel het wel het best daarbij past. De laatste zin over de ‘ongrijpbaarheid’ van het totaalvoetbal past strikt gesproken niet in een definitie, een omschrijving van een speltype, in een (voetbal)woordenboek. De zin berust op een impressie, namelijk dat totaalvoetbal verwarring zaait.

- Wijze van voetballen waarbij niet alleen de aanvallers zich bemoeien met de aanval, maar het hele elftal, zoals ook de aanvallers zich bemoeien met de verdediging. Begin jaren zeventig door het Nederlands elftal onder leiding van Rinus Michels geïntroduceerd. (Arno Kantelberg, *Voetbaltaal. Van aanspeelpunt tot zwabberbal*, 1997, 2008, blz. 127, 144)

Het ‘hele elftal’ viel aan, dus ook de doelverdediger, de ‘vliegende keep’, de meevoetballende keeper van het totaalvoetbal. Een aanval begint bij de spelopbouw van achteruit en daar is de keeper in het totaalvoetbal bij betrokken. Of doelt Kantelberg hiermee eigenlijk alleen op de veldspelers?

- Speelwijze met een hoge balcirculatie waarbij de linies heen en weer schuiven en spelers tijdens een wedstrijd meerdere posities kunnen innemen. (Kees van der Waerden, *Groot Voetbalwoordenboek van de Nederlandse Taal*, 2006, blz. 194)

Is het ‘heen en weer schuiven van de linies’ – een nogal ongebruikelijke terminologie in dit verband – ontleend aan Daniëls, die op zijn beurt weer Van Eeden citeert? Daniëls schreef: ‘Van de hand van Ed van Eeden verscheen in 1994 een boek getiteld “Totaalvoetbal: elf interviews met spelers uit het legendarische team van de WK ’74”. In de inleiding van het boek doet Van Eeden uit de doeken wat verstaan moet worden onder totaalvoetbal (blz. 7-8): “Trainer Rinus Michels koos voor een speelwijze waarin een belangrijke rol was weggelegd voor de spelers die enkele jaren daarvoor deel hadden uitgemaakt van het grote Ajax, dat achter elkaar drie Europa Cups veroverd had.

De andere basisspelers werden in dat model ingepast. Michels liet de linies onderling heen en weer schuiven, maakte structureel gebruik van opkomende backs en positiewisselingen, en predikte voor alles een snelle balcirculatie. Dit dynamische speltype zou bekend worden onder de naam totaalvoetbal.” (Wim Daniëls, *Boerenkoolvoetbal. Over voetbaltermen*, 2000, blz. 105)

Samenvattend: in Van Dale wordt totaalvoetbal omschreven als het ‘type voetbal waarbij achterspelers mee in de aanval gaan en voorhoedespelers mee verdedigen’. Dit is ook het kenmerk van totaalvoetbal zoals dat meestal in deze of gene bewoordingen terugkeert in voorgaande ‘definities’. Het Wikipedia-lemma over totaalvoetbal luidt: ‘In het systeem wordt de speler die zijn positie verlaat vervangen door een andere, waardoor de eigenlijke formatie gehandhaafd blijft. In dit vloeiende systeem heeft niet één speler een vaste rol, iedere speler kan tijdens een wedstrijd naadloos omschakelen van aanvaller naar middenvelder of verdediger.’ Met andere woorden: iedere speler doet als het ware alles.

De Brazilianen over La Naranja Mecánica

- Tostão: ‘Er zijn weinig innovatieve trainers en Michels was daarvan een goed voorbeeld. Hij droomde van het futebol total (totaalvoetbal) en bijna won La Naranja Mecánica (de Oranje Machine) daarmee het WK van 1974. Zijn voetbal stond voor: mooi, offensief en efficiënt. Hij introduceerde het totaalvoetbal ook bij zijn Spaanse club Barcelona. Jaren later leidde Cruïjff het vervolg, want ook die was als coach zeer innovatief. In recente seizoenen kwam daar Guardiola bij, ook een vernieuwer. Ze passen bij elkaar, als een aan elkaar geregen ketting: Michels-Cruïjff-Guardiola.’ (Ernest Landheer, *God is een Braziliaan. Hoe een voetbaldroom elk WK beheerst*, 2014, blz. 80-81)
- Carlos Alberto Torres: ‘Ik genoot van Ajax begin jaren zeventig. Het hele team was continu in beweging. Carrossel Hollandês (Hollandse draaimolen) noemen wij dat. Continu creëerden de spelers ruimte voor elkaar. En als ze aanvielen, deden ze dat met het hele team. Verdedigend ook trouwens. Juist in aanvallend opzicht moet niet alles door een trainer worden vastgelegd. Spelers moeten zelf kunnen nadenken. Zodat ze zelf kunnen bepalen wat de beste optie is om de bal te spelen of waar naartoe te gaan om gaten te trekken. Een coach die dat, in aanvallend opzicht, op de trainingen allemaal wil vastleggen, heeft geen intelligente spelers. Dan hoor ik die trainers spreken over tactische formaties, van 4-2-3-1 of 4-3-1-2. Natuurlijk, dat is belangrijk

voor de organisatie in defensief opzicht. Maar wat zegt het als je de bal hebt? Als een team de bal heeft en gaat aanvallen, dan zie ik die formatie niet. Dan zeggen die coaches: verdedigend spelen we 4-5-1, maar aanvallend 4-3-3.' (*Ibidem*, blz. 98-99)

- Piazza: 'Nederland verdiende het om het WK van 1974 te winnen, vooral vanwege het revolutionaire voetbal dat ze lieten zien: totaalvoetbal. Wij noemen dat Carrossel Holandês, want net als een draaimolen waren de Hollandse spelers continu in beweging, terwijl toch alle posities bezet bleven.' (*Ibidem*, blz. 105)
- Émerson Leão: 'Onze bijnaam voor dat team in 1974 is carrossel. De bal werd continu rondgespeeld door de Nederlanders.' (*Ibidem*, blz. 114)
- Rivelino: 'La Naranja Mecánica speelde een geweldig WK. Johan Cruïjff schoof zijn spelers als pionnen over het schaakbord. Ze speelden de bal met een enorme snelheid rond, met voortdurende positiewisselingen als moeilijk te verdedigen kenmerk. Het Hollandse spel was van hoog niveau, zo intelligent.' (*Ibidem*, blz. 128-129)
- Nelinho: 'De Hollandse speelstijl vertegenwoordigde de laatste essentiële voetbalrevolutie. Ze waren technisch en tactisch zo goed met hun voortdurende positiewisselingen. Het zou voor het voetbal beter zijn geweest als Nederland in 1974, en wellicht ook in 1978, wereldkampioen was geworden. De attractieve, dominante en revolutionaire stijl van spelen zou een voorbeeld voor andere landen zijn geweest. Maar je weet hoe het gaat, als innovatie niet leidt tot resultaat, denken mensen al snel: "Mooi, maar niet effectief." Aan het eind van de dag telt slechts de winst, dan wordt de balans opgemaakt. Daarom ben ik zo blij met het huidige Barcelona, want dat combineert schoonheid met het winnen van nogal wat trofeeën.' (*Ibidem*, blz. 140-141)
- Oscar: 'Tegelijkertijd moet ik denken aan de woorden van Johan Cruïjff. Die houdt zich niet zo bezig met het verlies van Oranje in de WK-finale tegen West-Duitsland. Iedereen herinnert zich die prachtige stijl van voetballen van het Nederlands elftal in 1974. La Naranja Mecánica, zoals wij het noemen, ofwel het totaalvoetbal.' (*Ibidem*, blz. 156)
- Zico: 'Het was indrukwekkend om te zien hoe Oranje van start ging met zijn bijzondere strategie – de grootste revolutie in het voetbal die

ik ooit heb gezien. Opmerkelijk genoeg stonden sommige spelers niet eens op de positie die ze bij hun club gewend waren. Iedereen was continu in beweging. Het was echt totaalvoetbal. Als wordt gekeken vanuit de evolutie van het voetbal: geen ander team heeft zoveel verandering tot stand gebracht als La Naranja Mecánica op het WK voetbal in West-Duitsland.' (*Ibidem*, blz. 197, 204)

- Falcao: 'Bij Ajax zat meer lijn in het spel. Ik herkende de pressing, het vroeg druk zetten op de tegenstander, waar het Hollandse voetbal om bekend staat. Ik houd daarvan. Nederland was daarmee op het WK in 1974 verantwoordelijk voor de laatste revolutie in het voetbal: de zoneverdediging en het snel druk zetten om zo de tegenstander de adem te ontnemen. In 1976 deden we met Internacional hetzelfde. Marinho Peres was daarvoor verantwoordelijk. Twee jaar eerder was de verdediger op het WK in West-Duitsland de aanvoerder van de Seleção. Daarna ging hij spelen voor het Spaanse Barcelona, dat toen door Rinus Michels werd gecoacht. Van Michels leerde Peres in de zone te spelen en hoe en wanneer pressie uit te oefenen. Internationals trainer was toentertijd Rubens Minelli en die luisterde naar zijn verdediger hoe deze twee zaken te implementeren. Wij waren het eerste team in Brazilië dat zone en pressie toepaste, uiteraard inclusief het verdedigen ver van ons doel en gebruikmakend van de buitenspelval.' (*Ibidem*, blz. 212)
- Sócrates: 'Crujff was geniaal. Hij was als de dirigent van een orkest. Holland verdedigde in 1974 diep op het veld, gebruikmakend van de buitenspelval. Hierdoor konden ze de tegenstander op diens eigen helft vastzetten. Zodra de opponent de bal had, werd meteen enorme pressie uitgeoefend. Dat was fantastisch om te zien, vooral omdat niemand in dat proces van druk zetten kon verslappen. Ik heb sindsdien nooit meer een elftal zo zien spelen!' (*Ibidem*, blz. 235)

Wie was de 'uitvinder' van het totaalvoetbal?

Tot het einde van de jaren zestig stelde Nederland als voetbalnatie niets voor. De jaarlijkse 'Derby der Lage Landen' tegen België was het enige hoogtepunt, want op internationaal vlak had Oranje verder niets te zoeken. Tot 1974 was het WK 1934 in Italië de enige keer dat het Nederlands elftal de eindronde van een groot toernooi had gehaald. (Rob Wolf en Hans de Beukelaer, *Bayern für Holländer. Nederland en de Duitse kampioen*, 2006, blz. 35)

Aad de Mos stelt dat de evolutie naar het totaalvoetbal in Nederland er is gekomen door twee grote persoonlijkheden, bij twee verschillende clubs. De ene was